

Семантика, типология и произход на конструкцията
вземам/взема че (та, и) + глагол от свършен вид

Иван Кънчев

На проф. дфн Тодор Тодоров,
по случай неговата 75-годишнина

Вопрос о семантике паратактической конструкции рассматривается в сопоставительном плане: в болгарском и в русском языках вспомогательный глагол *взема* (*взять*) выражает *неожиданность* (*удивление*) в связи с действием, выраженным вторым глаголом, а в романских языках вся конструкция реализует маркированную грамему с видовым значением *глобальности*. Что касается типа, то во всех сопоставляемых языках у данной конструкции дополнительная функция, соответственно в отношении перфективной грамемы в славянских языках и в отношении категории времени в романских языках. В конечном итоге, как утверждает Э. Косериу, происхождение данной конструкции восходит к древнегреческой модели.

The paper studies the semantics of a paratactic construction on the basis of comparison between Slavonic and Romance languages. Thus, in Bulgarian and Russian the auxiliary verb *take* expresses *unexpectedness* (*surprise*) with regard to the action of the main verb, whereas in Romance languages the whole construction explicates the aspectual meaning of *globality* of the marked grammeme. As for its type, the above mentioned construction has a complementary function in all compared languages. In Slavonic languages it complements the perfective grammeme and in Romance ones it complements the category of tense, respectively. As far as its origin is concerned, according to E. Coseriu, the construction originates from an Ancient Greek model.

0. Според наличните библиографски източници, най-ранният от които е датиран към средата на XVI в., сходни глаголни паратактични конструкции се срещат в разговорния стил на голям брой езици от Южна, Северна и Източна Европа (вж. Valdés 1535, Cuervo 1893, Meyer-Llubke 1899, Sandfeld 1902-1904, Fraenkel 1921, Havers 1927, Keniston 1936, Graur 1937, Lewy 1937, Kany 1951, Kirchner 1953, Rolfs 1954, Corominas 1954-1957, Wagner 1956 и др., цитирани по Косериу 1977а: 79-114). Такъв необикновено широк ареал е достатъчно основание да се придаде на явлението „европейско”, а не тясно „балканско” измерение. В подкрепа на това мнение тук се привеждат още три доказателства: а) за значението на въвеждащия глагол (т. 1), б) за функционалния тип на конструкцията (т. 2) и в) за езиковия център, развил паратактичния модел на израза (т. 3).

1. Въпросът за семантика на въвеждащия глагол (български *взема*, руски *взять*, гръцки *πίνω*, испански *tomar* и *coger*, италиански *pigliare*, португалски *pegar*, румънски *a lua*, албански *marr*, *zë* и т.н.) преминава през оценката на три схващания, формулирани в различни центрове и по различно време (Косериу 1977а: 115-128): а) за предполагаемата плеонастична употреба на глагола, б) за ингресивното му значение и в) за неговата рекция спрямо втория глагол.

1.1. *Плеоназъм*. Във всеки език, развил паратактичната конструкция, началният глагол е загубил лексикалното си значение на „поемам”, „получавам”, „прибирам”, „отнемам”, „хващам” и др. (БТР 2003: 95), от което не следва обаче, че употребата

му е плеонастична, тъй като изрази от типа на българския *взе че написа*, руския *взял да и написал* или испанския *tomó y escribió* не са равнозначни на втория глагол, съответно *написа*, *написал* и *escribió*.

1.2. *Ингресивност*. Когато въвеждащият глагол е с ингресивно значение, конструкцията е хипотактична, напр. *взе да пише = започна да пише*, различно от *взе че написа*. В български и руски се употребява същата глаголна форма, последвана от подчинителен съюз и втори глагол от несвършен вид. В романските езици ингресивността се изразява с друг глагол, напр.: испански *empezar (comenzar, ponerse) a* + инфинитив, италиански *prendere a* + инфинитив, румънски *a sprinde* + инфинитив, супин или отглаголно съществително. Следователно, ингресивността е присъща на *взема да* + глагол от несвършен вид (хипотаксис), а не на *взема че* + глагол от свършен вид (паратаксис).

1.3. *Рекция*. Схващането за перфективизацията на втория глагол от страна на въвеждащия не намира потвърждение в нито една езикова система. В български и руски двата глагола са изначално от свършен вид, от което следва, че значението, което *взема (взять)* придава на втория глагол, напр. *напиша (написать)*, не е видово, а от друг тип (вж. т.1.4.). В романските езици обаче, където аспектът не се реализира парадигматично, както в славянските норми, цялата конструкция (не само въвеждащият глагол) реализира описателно перфективна грамема, съставена от съчетанието на двата глагола, подобно на маркираната страдателна грамема, изградена от комбинацията на спомагателен глагол и причастие (Аларкос 1973: 93).

1.4. Предходните три уточнения дават основание да се разглежда паратактичната конструкция като завършена лексикално-граматична единица, в която въвеждащият глагол е спомагателен (без лексикално значение и пряк обект). В български и руски език спомагателният глагол изразява *неочакваност* или *изненада* от перфективното действие на втория глагол, докато в романските езици конструкцията реализира маркираната грамема от свършен вид, носител на признака *глобалност* (Косериу 1977а: 128), т. е. *цялостност* (Куцаров 2007: 551), чрез който функционално се противопоставя на видово немаркираната грамема, характеризираща се семантично с отсъствие в общото си значение на предходния признак (*-глобалност* или *-цялостност*), но с присъствие в главното си значение на *процесност* (Куцаров, *Op. cit., ibid.*).

Независимо от различното граматическо значение на въвеждащия глагол в отделните езикови групи, във всички езици паратактичната конструкция е от един и същи функционален тип (т. 2).

2. Със своята описателна структура (в плана на нормата) и с допълнителната си функция (в плана на системата) по отношение на: а) действието на втория глагол от свършен вид (в славянските езици) и б) категорията време на глагола (в романските езици), конструкцията (със спомагателен глагол, последван от съчинителен съюз, напр. български *взема че*, руски *взять да и*, испански *tomar y* или *coger y*, португалски *pegar e*, италиански *pigliare e*, румънски *a lua și* и т. н. + втори глагол) се вписва изцяло в концепцията на Косериу за същността и ролята на *езиковия тип*, надграждащ *системата* и *нормата* на езика (Косериу 1977б: 186-200, 1987: 53-64) Тази съвременна теоретична постановка актуализира и доразвива идеята на Хумболт „Es sanken Formen, nicht aber die Form” (Хумболт 1836: 643). Според Косериу, типологично, т.е. по своята „вътрешна форма” (Хумболт),

граматическите категории се подразделят на *нерелационни* (род, число, наклонение, време и др.) и *релационни* (падеж, степенуване, предходност, преизказност и др.). Предложената типологична двудялба почива на следния функционален принцип: „Déterminations matérielles paradigmatiques, internes à l'unité déterminée, pour des fonctions autonomes (non-relationnelles) de cette unité et déterminations matérielles syntagmatiques, externes à l'unité déterminée, pour de fonctions externes ou relationnelles, c'est-à-dire des fonctions allant au-delà de l'unité déterminée et impliquant un rapport avec d'autres unités, ou plus brièvement:

*Déterminations internes pour fonctions internes,
déterminations externes pour fonctions externes*” (Косериу 1987: 60).

Този принцип, макар и изведен въз основа на прехода от класическия латински към народния, надграден от съвременните романски езици, се потвърждава от всеки друг език, включително и от българския, чиято система познава опозицията *fonction interne / fonction externe* между категориите, реализирани в нормата съответно синтетично (с флексии) и аналитично (описателно).

Принципът на Косериу търпи развитие в частта за нерелационните категории: определени граматически структури с „вътрешни функции” (*fonctions internes*) в едни езици са *основни* и проявяват относителна независимост по отношение на останалите структури, докато в други езици са *допълнителни* към функциите на основните. Тази разлика се проявява и в плана на нормата: основните категории се реализират парадигматично, а допълнителните – синтагматично. Към такъв тип се отнася категорията вид на глагола: в славянските езици е *основна*, а в романските езици е *допълнителна* към времето (Дитрих 1983); напр. 1) в български език: (+) св. вид (неитеративност *напиша* / итеративност *написвам*) / (-) несв. вид *пиша* (Куцаров 2007); 2) в испански език: (+) св. вид *tomo y escribo* / (-) несв. вид *estoy (vengo, voy, sigo, ando) escribiendo* / (⊥) неутрален *escribir, escribo* (Косериу 1976). От същия тип е и конструкцията *взема че (та, и)* + глагол от свършен вид, в която функцията на въвеждащия глагол е *допълнителна* към перфективното действие на втория глагол, напр. *взе че написа* = *написа* + *внезапно (изненадващо, неочаквано)*.

3. От всички мнения за произхода на паратактичния израз, от типа *взема че (та, и)* и втори глагол, най-обоснована изглежда концепцията на Косериу за старогръцкото начало от времето на „la koiné griega de los primeros siglos de nuestra era y el griego cristiano” [гръцкото койне от първите векове на нашата ера и християнския гръцки] (Косериу 1977а: 141). В писмените паметници от онази епоха са запазени следните три функционални промени на глагола *λαμβάνω* („вземам”, „хващам”) и на причастието му *λαβών*:

- 1) *λαμβάνω* + спрегнат глагол в хипотактична конструкция,
- 2) *λαμβάνω* *καί* + спрегнат глагол в паратактична конструкция,
- 3) *λαμβάνω* *καί* + втори спрегнат глагол в паратактична конструкция.

Резултатът от последната промяна е в основата на конструкцията с видово значение, установила се в разговорния стил на приблизително 30 съвременни европейски езика (Косериу 1977а: 150).

В старогръцки са съществували и видови причастни конструкции с въвеждащ глагол за движение, най-често *έρχομαι* и *εἶμι*, участвали в два типа конструкции: а) причастие на спомогателен глагол + спрегнат основен глагол и обратно, б) спрегнат спомогателен глагол + причастие на основен глагол. В романските езици

конструкциите от първия тип са се трансформирали в паратактични изрази, тъй като причастието на спомагателния глагол е заменено от спрегната глаголна форма, а при втория тип конструкции причастието на основния глагол е заменено от деепричастие, както е в испански а) *voy (vengo) y escribo*, б) *voy (vengo, sigo, ando) escribiendo*.

В заключение, по модели на старогръцки конструкции с въвеждащи глаголи от типа λαμβάνω, ἐρχομαι, εἶμι и др.:

а) в романските езици са се установили перифрастични структури за реализиране в нормата на нерелационната категория вид на глагола с допълнителна функция към основната категория време. Ако аспектът имаше статут на основна и независима от времето категория, то всеки инфинитив и проста глаголна форма щяха да носят определено видово значение, независимо от времето, но подобно явление не се наблюдава в нито един романски език, тъй като тези форми са видово неутрални (⊥). За неличната глаголна форма видовата неутралност е отразена, на практика, в лексикографските източници: в тълковните и двуезичните речници след заглавния инфинитив не се поставя никаква марка от типа *perf.* (= *perfectivo*) или *imperf.* (= *imperfectivo*), т. е. *св.* или *нсв.*, както това се посочва в речниците на славянските езици. За да се придаде на действието видова характеристика, неутралният инфинитив се спряга предварително и към получената лична форма, синтетична или аналитична, се прибавя или не, според контекста, необходимото видово значение, напр. исп.: *escribir* (⊥) _ *escribo* (⊥) _ *tomo y escribo* (+) / *estoy (vengo, voy, sigo, ando) escribiendo* (-);

б) в български и руски език намира отглас само конструкцията с глагола λαμβάνω, чиито славянски съответствия (глаголите *взема* и *взять*) изразяват *неочакваност* или *изненада* от действието на втория перфективен глагол и по този начин изпълняват допълнителна функция към маркираната грамема, носител на видовия признак „цялостност“. Тази допълнителна функция (в плана на *системата*) се реализира описателно (в плана на *нормата*), съгласно принципа (на *езиковия тип*) „*fonction interne/fonction externe*“.

Библиография

- Аларкос 1973: E. A l a r c o s L l o r a c h. Las diátesis en español. – *Estudios de gramática funcional del español*. Madrid, Ed. Gredos, 1973, 90-94.
- БТР 2003: *Български тълковен речник* (4^о издание, допълнено и преработено от Димитър Попов). София, Наука и изкуство, 2003.
- Дитрих 1983: W. D i e t r i c h. *El aspecto verbal perifrastico en las lenguas románicas*. Madrid, Ed. Gredos, 1983.
- Косериу 1976: E. C o s e r i u. *Das Romanische Verbalsystem*. Tübingen, G.Narr, 1976.
- Косериу1977a: E. C o s e r i u. Tomo y me voy. – *Estudios de lingüística románica*. Madrid, Ed. Gredos, 1977, 79-151.
- Косериу 1977b: E. C o s e r i u. Sincronía, diacronía y tipología. – *El hombre y su lenguaje*. Madrid, Ed. Gredos, 1977, 186-200.

- Косериу 1987: E. C o s e r i u. Latin vulgaire – latin tardif (A propos de la thèse de Humboldt: „Es sanken Formen, nicht aber die Form”). – *Actes du I Colloque international sur le latin vulgaire et tardif* (Pécs, 2-5 septembre 1985). Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1987, 53-64.
- Куцаров 2007: И в. К у ц а р о в. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив, Университетско издателство “Паисий Хилендарски”, 2007.
- Хумболт 1836: W. v. H u m b o l d t. *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, поместен в изданието Humboldt, W. v. 1963. *Werke in fünf Bänden*, III. Stuttgart, 1836.